

ציון רבעון לחקר תולדות ישראל – נג, אג* תשמ"ה

העורכים: שמואל אטינגר, חיים ביינארט, מנחם שטרן

מוכיר המערכת: יחזקאל חובב

יוצא לאור בסיוע משרד החינוך והתרבות, האוניברסיטה העברית – המכון למדעי היהדות וקרן עמס

מסע סנחריב למערב: היסטוריה והיסטוריוגרפיה*

מאת גרשון גליל

א

מסע סנחריב למערב תואר בפירוט רב במקורות האשוריים ובמקרא, ונידון בהרחבה במחקר. אף על פי כן אין בידי החוקרים לפי שעה תשובות מספקות לשאלות מרכזיות הכרוכות במהלכו העיקריים של המסע ובתוצאותיו. הקושי המרכזי בחקר המסע אינו נובע, לדעתי, מן הסתירות הפנימיות שבמקורות, אף לא מן הסתירה שבין המקורות, אלא מאי הבנה מספקת של מגמותיהם ודרכי עבודתם של הסופרים, האשוריים מזה והמקראיים מזה. בסוגיה זו צעד המחקר לאחורונה צעד גדול לפנינו, עם פרסום מאמרו של ח' תדמור, שבו מוצע ניתוח מבני-אידיאולוגי של האנאלים האשוריים המתארים את מסעו השלישי של סנחריב מלך אשור.¹

בעקבות הצעותיו של תדמור, נצביע על הדימיון בדרכי עבודתם של הסופר האשוריים מזה ומחבר ספר מלכים מזה. אף נטען, שבדומה לסופר האשוריים, גם מחבר ספר מלכים בחר שלא לתאר את המסע לפי סדרו הכרונולוגי. בהמשך נעמוד על מגמותיו של מחבר ספר מלכים בבחירת המגבשים ששיקעו בחיבורו ובקביעת מקומם בטקסט, ונציע שחזור של מהלכי המסע ותוצאותיו.

ב

נפתח בהשוואה בין המקור המקראי העיקרי למסע סנחריב, מלכים ב יח ג – יט לו, לבין הכתובת האשורית השלמה ביותר, שנתפרסמה עד עתה, היא: 'מנסרת המכון המזרחני בשיקאגו' [להלן: 'מנסרת שיקאגו'], שנכתבה בשנת 689 לפנה"ס.²

על פי דברים שנאמרו בקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, ירושלים, אב תשמ"ה. תודתי נתונה לפרופ' ח' תדמור על עזרתו.

להלן רשימת הקיצורים המשמשים במאמר זה: כרייט – J. Bright, *A History of Israel*, Philadelphia 1981³; הונור – L.L. Honor, *Sennacherib's Invasion of Palestine*, New York 1926; מזר – ב' מזר, 'מסע סנחריב לארץ-יהודה', בתוך: 'לייור (עורך), היסטוריה צבאית של ארץ-ישראל בימי המקרא, תל אביב תשכ"ד, עמ' 286–295; ציילדס – B.S. Childs, *Isaiah and the Assyrian Crisis*, London 1967; קלמנטס – R.E. Clements, *Isaiah and the Deliverance of Jerusalem*, Sheffield 1980.

1 ח' תדמור, 'מלחמת סנחריב ביהודה: בחינות היסטוריוגרפיות והיסטוריות', ציון ספר היובל, נ (תשמ"ה), עמ' 65–80, ושם ספרות נוספת.

2 על 'מנסרת שיקאגו' ראה: R. Borger, *Babylonisch-Assyrische Lesestücke*, Roma 1979², pp. 73 ff.

ה ת ו כ ו נ

1 גרשון גליל: מסע סנחריב למערב: היסטוריה והיסטוריוגרפיה

13 חיים ביינארט: אנוסי אליא (Halia) ותנועתה של הנביאה אינס

ז ו ט ו ת

53 דוד רוקח: זכריה בן אבקולס – ענוותנות או קנאות?

57 גדיה זלדס: העודת גניזה על יהודי סיציליה בתקופה הערבית – הערכה מחודשת

ס פ ר י מ ו ד כ ר י ב י ק ו ר ת

65 הלל לוי: יהודים ויהדות בעידן המרקנטיליזם

72 סקירות מאת דניאל שורץ ויעקב ברנאי

77 מספרות המחקר

82 ספרים שנתקבלו במערכת

83 מסתח ציון לשנים מ"א–נ" (תשל"ו–תשמ"ה)

(א) מפתח שמות המחברים 83; (ב) מפתח האישים, המקומות והעניינים 97;
(ג) Author Index 128

129 ידיעות החברה ההיסטורית הישראלית

I סיכומים באנגלית

החוברת נמסרה לדפוס ביום ג' באדר תשמ"ח (21.2.1988)

מאמרים יש לשלוח למערכת כשהם מודפסים נמכונת כתיבה ברווח כפול ובשני העתקים, ומתקנים על פי הנחיות להכנת כתבי יד והתקנתם לדפוס, ציון, מ (תשל"ה), עמ' 83–94.

כתובת המערכת: ת.ד. 4179, ירושלים, 91041

ISSN 0044-4758 * כל הזכויות שמורות

סדר צילום: מרכז ולמן שור * הדפסה: דפוס 'גרף-חן' בע"מ, ירושלים

בניתוח הסטרוקטוראלי-האידאולוגי של האנאלים האשוריים הוכיח תדמור מחדש, שהסופר האשורי העדיף בכירור את הסדר הספרותי בבניית חיבורו. רק לאחר מכן נתן דעתו למיקום הגיאוגרפי, ואילו המימד הכרונולוגי נדחק למקום השלישי בסדר העדיפויות.³ מפאת המבנה הספרותי המיוחד היקדם סיפור שחרורו של פדי מלך עקרון לתיאור כניעת חזקיהו,⁴ והגלילית צדקא מלך אשקלון נזכרה לפני כיבוש עריו באיזור יפו, למרות שפדי שוחרר כנראה אחרי כניעת חזקיהו, ואשקלון נכנעה רק אחרי כיבוש יפו ועריה.⁵ נמצאת אומר, שאין בהכרח ללמוד מן הסדר שבו בחר הסופר האשורי להציג את הקטעים השונים כיצירתו על מהלך המסע. עם זאת, אין לערב סדר במהות; קטעים אחדים אמנם אינם מובאים במקומם הכרונולוגי הנכון, אך אין בכך כדי לפגוע בהכרח באמינותם. יש להניח שגם הטקסט המקראי בספר מלכים ב יח יג – יט לו, בדומה לאנאלים, אינו ערוך על פי סדר כרונולוגי. טקסט זה מורכב כידוע משלושה מגבשים עיקריים: A (מלכים ב יח יד–טז); B (יח יג, יז–לז; יט א–ט; לו–לז); B₂ (יט ט–לז).⁶ חלוקה זו, אף שהיא נכונה בעיקרה, הרי שלוקה היא במידה של פשטנות ואי דיוק. ניתן להבחין במספר רובדי משנה במגבשים השונים. כמו כן יש להניח ש-B, לא הובא בשלמותו, אלא נקטע ונתקצר מפאת מגמותיו של המחבר. B, מהווה גם מסגרת ספרותית, שבה שלובים שני המגבשים הנותרים. הטקסט נתחם בקטע של B (פסוק יג; להלן: B₁); אחר כך שולב A; לאחריו שוב קטע של B (יח יז – יט, ט; להלן: B₂); אחריו B₂, המורכב לפחות משתי יחידות נפרדות (a = פסוקים ט–כ; לב–לה; b = פסוקים כא–לא); ולבסוף שוב קטע של B (יט לו–לז; להלן: B₃).

הקושי העיקרי בהבנת המקור המקראי בספר מלכים ובהערכת חשיבותו ההיסטורית כרוך בסדר המיוחד, שבו בחר מחברו של הספר לסדר את מגבשיו. בעיקר קשה היוקה בין A לבין B₁ ו-B₂, שכן אם שלח חזקיהו אל מלך אשור דברי כניעה, וסנחריב נתרצה לו

- 3 על העדר סדר כרונולוגי באנאלים האשוריים המתארים את מסעו השלישי של סנחריב ראה: הונור, עמ' 22 ואילך, 33, הערה 101; H. Haag, 'La Campagne de Sennacherib contre Jérusalem', RB, LVIII (1951), p. 354; en תדמור (לעיל, הערה 1), עמ' 73–74; קלמנטס, עמ' 19.
- 4 על הקדמת סיפור שחרורו של פדי מלך עקרון ראה: הונור, שם; מור, עמ' 284, 278, 291, הערה 50; ח' תדמור, 'מסעות המלחמה האשוריים לפלשת', בתוך: 'ליזור (עורך), היסטוריה צבאית של ארץ ישראל בימי המקרא, תל אביב תשכ"ד: מ' אילת, 'למעמדה המדיני של יהודה לאחר כיבוש לכיש בידי סנחריב', ידיעות, לא (תשכ"ז), עמ' 142; Y. Aharoni, *The Land of the Bible*, London 1979², p. 388.
- 5 לכיבוש של יפו ועריה לפני כניעת אשקלון ראה: הונור, עמ' 22–23; מור, עמ' 290; ח' תדמור, 'ימי בית ראשון ושיבת ציון', בתוך: ח"ה בן-ששון (עורך), תולדות עם ישראל בימי קדם, תל אביב תשכ"ט, עמ' 143; הנ"ל (לעיל, הערה 1), עמ' 74; אהרונ, שם; ברייט, עמ' 286.
- 6 לניתוח מפורט של המקורות המקראיים ראה: הונור, עמ' 35–77; G. Fohrer, *Das Buch Jesaja*, II, Zurich und Stuttgart 1967², pp. 157 ff.; J. Gray, *I and II Kings*; ציילדס, עמ' 69–103; H. Wildberger, *Jesaja 28–39*; קלמנטס, עמ' 52–62; (OTL), London 1970², pp. 659 ff.; והספרות שהובאה בחיבורים הנזכרים. (BKAT), Neukirchen-Vluyn 1982, pp. 1370 ff.

והטיל עליו משא כבד; ואם קיבל חזקיהו את פסיקתו, וסנחריב נתרצה לו והטיל עליו משא כבד; ואם קיבל חזקיהו את פסיקתו, והעלה מנחת כניעה למלך אשור – מדוע שלח אחר כך סנחריב חיל כבד לירושלים?

בסוגיה ישנה-נושנה זו נחלקו החוקרים והועלו סברות הרבה. אנו נביא רק את שתי ההשערות העיקריות. יש אומרים, שבכחש עשה סנחריב עם חזקיהו תחת מרדו אשר מרד בו. כך מצינו כבר אצל יוסף בן מתתיהו (קדמוניות י, 1–4), ואף כך גרסו אברבנאל ואחרים. לפי גישתם, אין עניין הכניעה אלא שלב אחד במסע, וכל שתואר במקרא לאחר מכן הוא שלב שני של המסע; ובסיפוי של דבר נאלץ מלך אשור לסגת מן הארץ בשל מגיפה שפרצה בקרב חייליו או מסיבוח אחרות, שלא נודעו.⁷ לדעת אחרים, עלה סנחריב על יהודה פעמיים. בפעם הראשונה, בשנת 701 לפנה"ס, נכנע לו חזקיהו והעלה מנחה כבדה, ואילו בפעם השנייה, לאחר שנת 689 לפנה"ס, כשל צבא אשור בשערי ירושלים וסנחריב נאלץ לסגת מן הארץ עם שרידי צבאו.⁸

- 7 בדעה זו מחזיקים רוב החוקרים. יש מהם המייחסים חשיבות היסטורית רבה ל-B, ומעט מהם גם ל-B₂, ומהם המעריכים את המימנותו ההיסטורית של B, כנמוכה, ושוללים כל ערך היסטורי מ-B. עם הקבוצה הראשונה נמנים: S.R. Driver, *Isaiah: his Life and Times*, London 1904⁴, pp. 494 ff.; R. Kittel, *Geschichte des Volks Israel*, II, Gotha 1922⁵, pp. 73 ff.; 'א' בירם, 'המאורעות ביהודה וירושלים בשנת 701', ספר ש' דים – מאמרים בחקר התנ"ך, ירושלים תשי"ח, עמ' 240 ואילך; מור, עמ' 289 ואילך; J. Scharbert, *Die Propheten Israels bis BJRL*, XLIV (1961-2), pp. 395 ff., esp. 416 ff.; G. Fohrer, *Geschichte Israels*, Heidelberg 1979³, pp. 288 ff.; W. Eichrodt, *Der Herr der Geschichte, Jesaja 13–23*, 28–39, Stuttgart 1967, pp. 225 ff.; תדמור (לעיל, הערה 5), עמ' 143 ואילך; גריי, שם; O. Kaiser, *Isaiah 13–39*; שם; (OTL), London 1974, pp. 374 ff.; B. Oded, 'Judah and the Exile', in: J.H. Hayes and J.M. Miller (eds.), *Israelite and Judaeon History*, London 1977, pp. 448–451; עמ' 18 ואילך, 62–61, 92; ח' רביב, 'תולדות יהודה מימי חזקיהו ועד יאשיהו', בתוך: א' מלמט (עורך), *ההיסטוריה של עם ישראל: ימי המלוכה – היסטוריה מדינית, ירושלים תשמ"ב*, עמ' 135–134. עם הקבוצה השנייה נמנים החוקרים הבאים: A. Alt, *Israel und Aegypten*, Leipzig 1909, pp. 79 ff.; W. Rudolph, 'Sanherib in Palästina', *PJB*, XXV (1929), pp. 74 ff.; S.H. Blank, *Prophetic Faith in Isaiah*, New York and London 1958, pp. 12 ff.; M. Noth, *The History of Israel*, London 1960², pp. 238; W. von Soden, *Bible und Alter Orient* (= BZAW 162), Berlin 1975, pp. 149–157.
- 8 ההשערה בדבר שני מסעות ליהודה בימי סנחריב, שרמו עליה כבר הרד"ק בפירושו לספר מלכים והועלתה מחדש באמצע המאה ה"ט על ידי ג' רולינסון G. Rawlinson, *The History of Herodotos*, I, New York 1861, pp. 384 ff.; H. Winckler, *Alttestamentliche Untersuchungen*, Leipzig 1892, p. 28; K. Fullerton, 'The Invasor of Sennacherib', *Bibliotheca Sacra*, LXIII (1906), pp. 577 ff.; R.W. Rogers, 'Sennacherib and Judah', in: K. Marti (ed.), *Studien zur Semitischen Philologie und Religionsgeschichte: J. Wellhausen Festschrift (BZAW 27)*, Giessen 1914, pp. 319 ff.; W.F. Albright, 'New Light from Egypt on the Chronology and History of Israel and Judah', *BASOR*, CXXX (1953), pp. 8 ff.; C. Van Leeuwen,

שסנחריב ערך מסע נגד חזקיהו לאחר שנת 689 לפנה"ס הינה בלתי אפשרית.¹³ יש איפוא להציע הצעה שלישית: לא שני שלבים במסע אחד ולא שני מסעות, אלא מסע אחד ויחיד, שנשתבש סדר תיאורו מפאת מגמותיו של מחבר ספר מלכים, שבדומה לסופר האשורי לא סידר את מקורותיו לפי סדר כרונולוגי. בידי המחבר נמצאו כנראה שתי מסורות על תוצאותיו של המסע. לפי המסורת האחת, שמקורה כנראה בספר דברי הימים למלכי יהודה, תם המסע לאחר כניעתו של חזקיהו (מלכים ב יח יד-טז). לפי המסורת האחרת ניצלה ירושלים בנס, צבא אשור הוכה בידי מלאך ה' ושרידיו נאלצו לסגת מן הארץ (שם יט לה).¹⁴ מחבר ספר מלכים העדיף את המסורת העממית האגדית על פני המסורת הכרוניסטית. אף על פי כן שימר גם את המסורת האחרת, ונשאלת השאלה: מדוע עשה זאת? הליא יכול היה להתעלם ממנה ולהביא רק את מעשה הנסים, כפי שאכן עשו מחבר ספר דברי הימים וכנראה גם עורך ספר ישעיהו. לשאלה זו ניתן להציע שתי הצעות חילופיות. האחת, שמחבר ספר מלכים אכן שיער, שסנחריב חזר בו והולך שולל את מלך יהודה. לפי הנחה זו, האופן שבו סידר מחבר ספר מלכים את מקורותיו הוא ניסיון קדום, אולי הקדום ביותר, ליישב את הסתירה בין שתי המסורות על סימומו של המסע. ההצעה השנייה היא שניתן לשער, כי בהצגה זו של המקורות ובאיה ההתעלמות מכניעת חזקיהו יש משום גישה פולמוסית-דידקטית. מחבר ספר מלכים שילב את המסורת על כניעת חזקיהו בראשית תיאורו, מתוך מגמה להדגיש שירושלים לא ניצלה עקב כניעתו של חזקיהו אלא בזכות אלוהי ישראל. לפי הצעה זו, שהיא העדיפה בעיני, ביקש המחבר לקבוע, שלמרות הכניעה וחרף המנחה הכבדה ששולמה, לא ניצלה ירושלים. אורכה,

so the alpha is... weider!

Biblical Chronology, Cincinnati 1944, pp. 2ff.; V. Pavlovskiy - E. Vogt, 'Die Jahre der Könige von Juda und Israel', *Biblica*, XLV (1964), pp. 321-347, esp. p. 343. ראה: ברייט, עמ' 278 ואילך; E.R. Thiele, *The Mysterious Numbers of the Hebrew Kings*, Grand Rapids, Michigan 1965², pp. 148 ff. Chronological Notes on the Kingdoms of Israel and Judah in the Eight Century B.C.', *VT*, XXXVI (1986), pp. 71-92, esp. pp. 83 ff.

13 לאחרונה הוצעה תשובה מניחה את הדעת לאחת הטענות החשובות של בעלי השערת שני המסעות. הוכח ש**תרהקה** לא היה בשנת 701 לפנה"ס ילד כבן תשע אלא היה בוגר דיו לעמוד בראש צבא מצרים. לדיונים אחרונים בפרשת תרהקה ראה: גריי (לעיל, הערה 6), עמ' 660 ואילך; ברייט, עמ' 299-303 ושם הערות 7-9; pp. 38-41: א"פ רייני, 'תרהקה', אנציקלופדיה מקראית, ח, ירושלים תשמ"ב, טורים 926-928 ושם ספרות נוספת.

14 אין לדעתי מקום להשערה שהיו בידי המחבר שלוש מסורות שונות על סימומו של המסע, שכן כאמור B, לא הובא בשלמותו אלא נתקצר כנראה מפאת מגמותיו של מחבר ספר מלכים. לכן אין לקבל את השערתם של חוקרים ובהם סקינר J. Skinner, *Isaiah I-XXXIX [CB]*, Cambridge 1913, p. 268), שלפי B, המקורי, נסתיים המסע בניסגת צבא אשור מפני השמועה על בוא צבא תרהקה וכי זו השמועה שזכרה בדבר ה' לישעיהו (יש 1). השערה זו אינה סבירה ויש להעדיף על פניה את ההנחה ש-B, נתקצר, ועל כן אין בידינו לשחזר כיום את סימומו של המסע לפי B.

לדעתי, שתי ההשערות קשות. אין להניח שמלך אשור חזר בו⁹ לא נותרה על כך כל עדות במקורות, ואין אח ורע למעשה שכזה. זאת ועוד, לא ברור מדוע לא היה די בכניעת חזקיהו, בשעבוד יהודה, ובתנאי הכניעה הקשים שנכפו עליה? מה עוד יכול היה מלך אשור להשיג במערב? האומנם היה לסנחריב אינטרס להרוס את ירושלים ולהפוך את יהודה לפחוזה? או שמא ביקשה אשור לקיים גוש של מלכויות ואסאליות בינה לבין מצרים, ולכן ראתה צורך בקיומה של ממלכה יהודאית קטנה, חלשה ומשועבדת, לצדן של מלכויות העיר הפלשתיות?

ההשערה שהיי שני מסעות ליהודה בימי סנחריב קשה ביותר, שכן אין זכר למסע שני במקורות האשוריים או המקראיים. זאת ועוד, אילו נכשל המסע של שנת 701 לפנה"ס או המסע השני, היתה יהודה משתחררת מעול אשור. אולם מן המקורות עולה, שמנשה בן חזקיהו היה ואסאל נאמן לאשור והעלה לה מנחה.¹¹ החישובים הכרונולוגיים מלמדים, שחזקיהו מת כשנתיים לאחר המסע שנערך בשנת 701 לפנה"ס,¹² ועל כן ההנחה

'Sanchérib devant Jérusalem', *OTS*, XIV (1965), pp. 245 ff.; S.H. Horn, 'Did Sanncherib campaign once or twice against Hezekiah', *AUSS*, IV (1966), pp. 1 ff. ברייט, עמ' 288-285, 298 ואילך; ולאחרונה: A.K. Grayson, 'Assyrian Foreign Policy in Relation to Egypt in the Eighth and Seventh Centuries B.C.', *Journal of the Society for the Study of Egyptian Antiquities*, XI, 2 (1981), p. 81

9 פחות מסתברת ההשערה, שהכסף אשר נתן חזקיהו למלך אשור לא הספיק לתשלום המנחה וזו היתה בעיני סנחריב כמרידה (שד"ל בפירושו לספר ישעיהו), או השערות אחרות שהעלו החוקרים לאחרונה, כמו ההנחה שסנחריב חשש שמא יחזור בו חזקיהו מכניעתו ועל כן עלה על ירושלים או כיו"ב. לסוגיה זו עיין: רביב (לעיל, הערה 7), עמ' 135.

10 ההשערה הראשונה מעוררת קושי נוסף. אם נקבל את הסברה שסנחריב חזר בו לאחר שקיבל את המנחה, כי אז ברור שהמנחה נמסרה לידיו בלכיש. שכן חזקיהו פנה לסנחריב בהיותו בלכיש (מלכים ב יח יז), ולאחר ששולמה המנחה שלח אליו סנחריב חיל כבד מלכיש (שם יח יז). אולם מן האנאלים האשוריים עולה בבירור שהמנחה נשלחה לנינוה ולא ללכיש ('מנסרת שיקאגו', III 48-47). רק אם נשבץ את כניעת חזקיהו בסוף תיאור המסע, כפי שיוצא להלן, לא תהא סתירה בין המקור המקראי לאנאלים האשוריים באשר למקום שבו ניתנה המנחה, שכן במקור המקראי לא נאמר במפורש היכן נמסרה המנחה. הדבר מסתבר מן הסדר שבו נערכו המקורות, שלא היה כאמור הסדר הכרונולוגי של המסע.

11 לדחיית ההצעה בדבר שני מסעות אשוריים ליהודה בימי סנחריב ראה החיבורים שהוזכרו לעיל, בהערה 7, ובייחוד: רולוי, עמ' 407-414. ועיין גם: 'אפעל', 'סנחריב', אנציקלופדיה מקראית, ה, ירושלים תשכ"ח, טור 1069; אהרוני (לעיל, הערה 4), עמ' 394.

12 התאריך המובא בראש הסיפור המקראי על מסעו של סנחריב (שנת ארבע-עשרה לחזקיהו - מלכים ב יח יג), כפי הנראה אינו אלא: 'מעשהו של עורך שצירף את הסיפור על מסע אשור ליהודה לסיפור אחר על הנס שאירע לחזקיהו בשעת מחלתו, שהוסיף לו האלוהים חמש-עשרה שנה על חייו' (ח) תדומר, 'כרונולוגיה', אנציקלופדיה מקראית, ד, ירושלים תשכ"ג, טור 279, וכך כבר: J.A. Montgomery and H.S. Genman, *The Books of Kings [ICC]*, Edinburgh 1951, p. 483. להנחה שחזקיהו נפטר שנתיים עד ארבע שנים לאחר המסע של 701 ראה: J. Lewy, *Die Chronologie der Könige von Israel und Juda*, Giessen 1927, p. 32; M. Vogelstein,

הסכנה גברה ונתעצמה. חיל כבד נשלח אל העיר, והיא עמדה בפני חורבן וכליה, ולא זכתה לצאת מידינו של סנחריב אלא בזכותו של ה', שהיכה בצבא אשור וגונן על העיר להושיעה.¹⁵

והנה, אם אמנם האנאלים האשוריים, ובדומה לכך גם המקור בספר מלכים, אינם בנויים על פי סדר כרונולוגי, ואינם מלמדים בהכרח על סדרו של המסע, מוטב אולי להודות, כפי שאכן טענו חוקרים, שלמרות ריבוי המקורות וגיוונם, המבנה הספרותי המיוחד אינו מאפשר שחזור סביר של סדר המסע ושל תוצאותיו.¹⁶ אולם גישה זו אינה נראית לנו. ראשית, כדברי ג'ון ברייט, אין ההיסטוריון יכול ואינו רשאי להסתפק רק בניתוח ספרותי של המקורות, מבלי לנסות לשרטט את התמונה ההיסטורית בכללותה.¹⁷ שנית, לדעתי יש בחומר שבידינו מספר נקודות שניתן להיאחו בהן כבנקודות מוצא, ולשחזר על פיהן את מהלכי המסע כסדרם במידה רבה של כבירות. אך קודם שנפנה לשחזור האירועים נעלה מספר בעיות מרכזיות הכרוכות בהבנת מהלך מסעו של סנחריב.

אחת הבעיות המרכזיות היא שאלת זמנו של הקרב בין האשורים למצרים, והשפעת תוצאותיו על המשא-ומתן בין סנחריב לחזקיהו ועל סיומו של המסע. בהקשר זה עולות שאלות אחדות: האם נערך קרב זה בראשית הופעת האשורים בפלשת, או במהלך הלחימה על השפלה וההסגר על ירושלים? האם נערך קרב אחד בין אשור למצרים או שני קרבות, כפי שהציעו קיטשן ואחרים?¹⁸ מה היו תוצאות ההתנגשות בין צבא אשור לצבא מצרים? האומנם היתה תבוסת המצרים שלמה, או שמא מלמד התיאור האשורי, כדעת החוקרים, על ניצחון אשורי חלקי בלבד? האם נמשך האיום המצרי גם לאחר ההתנגשות בין הצבאות? ואם נערך הקרב במהלך הלחימה על השפלה וההסגר על ירושלים, מה היתה השפעתו על המשא-ומתן בין חזקיהו לסנחריב ועל סיומו של המסע?

קושי אחר הועלה על ידי ברייט אגב הוויכוח שהוא מנהל להוכחת השערתו שהיו שני מסעות ליהודה בימי סנחריב.¹⁹ הוא שאל: כיצד ייתכן שתנאי הכניעה שהוצעו לחזקיהו בתחילת המסע, לפני בוא המצרים, בשעה שחזקיהו קיווה עדיין לעזרה ממצרים, היו קשים לאין ערוך מאלה שהתקבלו בסיומו? הלא בתחילת המסע נדרשו חזקיהו ותושבי

15 אין לקבל את הנחתו של א' פארו (A. Parrot, *Nineveh and the Old Testament*, London 1955), שפסוקים יד-טז הם בבחינת פתיחה מסכמת, מסגרת לסיפור המסע כולו. מכל מקום, זו לא היתה דעתו של מחבר ספר מלכים, הקובע בכיורו שהמסע נסתיים בתבוסת צבא אשור בידי מלאך ה'.

16 צ'יילדס (עמ' 118-120) טען, שאין כל דרך לשחזר את המסע על פי המקורות שבידינו ויש להמתין עד שיימצא חומר נוסף, והונור (עמ' XIII ואילך) העלה שש הצעות שונות לשחזור המסע וקבע שאין כל אפשרות להכריע לטובת אחת מהן.

17 ברייט, עמ' 298, הערה 2.

18 K.A. Kitchen, *The Third Intermediate Period in Egypt*, Warminster 1973, pp. 383 ff. וראה גם להלן, בהערה 28.

19 ברייט, עמ' 307.

ירושלים להיכנע בלא תנאי, לפתוח את שערי העיר ולגלות מן הארץ, ואילו בסופו של דבר, גם לפי האנאלים האשוריים, ירושלים לא נפגעה, תושביה לא גלו וחזקיהו נשאר על כנו.

דומני שניתן להסביר את השינוי שחל במדיניותו של סנחריב ואף לכאור קשיים נוספים שהועלו בידי החוקרים, דווקא מתוך בחינה מדוקדקת של סדר האירועים ומשקלם הסגולי. נפנה איפוא לשחזור המהלכים העיקריים והתוצאות של המסע השלישי של סנחריב.

ג

המסע נחלק לפי הצעתנו לשני שלבים עיקריים: בשלב הראשון הוכנעה ממלכת צור ובשלב השני נכבשו פלשת ויהודה. תיאור המערכה נגד צור במקורות האשוריים מגלה טפח ומכסה טפחיים. צבא אשור הטיל הסגר יבשתי על האי כחנותו ליד אוסו, וערי צור אכן נכנעו ללא קרב. בדומה להן נזדרזו גם מלכויות עבר הירדן ומלכויות פיניקיות נוספות לשלוח את מנחותיהן למלך אשור. גם נסיגתו של לולי מעירו לקפריסין מסתברת כמהימנה. אולם העיר צור לא נכבשה, ואין זה מקרה שברוב הכתובות האשוריות ניכרת והירות שלא להזכיר כלל את שמה. לכך יש להוסיף את העובדה, שהסופרים האשוריים לא ציינו את חלוקתה המשוערת של ממלכת לולי לשתי ממלכות: צור (מדרום לליטאני) וצידון, שעליה הומלך אתבעל.²⁰ השלב הראשון של המסע נסתיים איפוא בפשרה, שפן למרות הישגיו של סנחריב, לא נכבשה צור - בירת המרד בצפון, לולי מלכה לא נלכד, וממלכת צור המשיכה להתקיים, אם כי כממלכה ואסאלית לאשור ובגבולות מצומצמים. המסע לפלשת וליהודה נפתח כידוע בכיבושן של יפו, אוור, בני ברק ובית דגון, ערי צדקא מלך אשקלון (מנסרת שיקאגו, II 72-b68). לאחר מכן פלש צבא אשור לממלכת עקרון, הטיל מצור על ערי השדה, ובהן תמנה ואלתקה (שם, III 6b-7), וסגר על עיר הממלכה. לאחר נפילתן של תמנה²¹ ואלתקה (אולי גם כניעתן של ערים אחרות בלא קרב), המשיך צבא אשור דרומה לעבר ממלכת יהודה, כבש ערים בשפלה ובהן עזקה,²² וקבע את בסיסו המרכזי בסמוך לכיש. במהלך הלחימה על לכיש,²³ נשלחו כנראה יחידות צבא

20 על אי כיבושה של צור ועל חלוקת ממלכת לולי לשתי ממלכות: ממלכת צידון בצפון, שעליה הומלך אתבעל, וממלכת צור (מדרום לליטאני), ראה בהרחבה: H.J. Katzenstein, *The History of Tyre*, Jerusalem 1973, pp. 247 ff.

21 עדויות חשובות ביותר על כיבושה של תמנה במהלכו של מסע סנחריב נתגלו בחפירות הארכיאולוגיות שנערכו לאחרונה בתל בטש היא תמנה. על החפירות ראה לאחרונה: ע' מזר, 'בין פלשת ליהודה: תמנה (תל בטש) בתקופת הברזל ב', ארץ ישראל, יח (תשמ"ה), עמ' 300-324, בייחוד עמ' 306-309, ושם ספרות נוספת.

22 על כיבוש עזקה ראה: נ' נאמן, 'מסעות מלכי אשור ליהודה לאור תעודה אשורית חדשה', שנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום, ב (תשל"ז), עמ' 164 ואילך.

23 על כיבושה של לכיש לאור החפירות הארכיאולוגיות ראה לאחרונה: י' אפעל, 'הסוללה האשורית בלכיש: הבסיס צבאיים ולישוניים', ציון, מט (תשמ"ד), עמ' 333 ואילך, ושם ספרות נוספת.

לסגור על ערים נוספות בשפלה ולהילחם בהן, בדומה לחיל המיוחד, בראשות התרתן, הרב סריס והרב-שקה, שעלה על ירושלים, הטיל עליה הסגר, אך לא פתח בפעולות לכיבוש (שם, III 30-32a: מלכים ב יח יז-לז: יט א-ד). המקרא מתאר בהרחבה את נאומיו של רב-שקה בשערי ירושלים ואת ניסיונותיו להביא לכניעתה של העיר.²⁴ לפי המסופר לא עלתה יפה שליחותו של רב-שקה. חזקיהו, בתמיכתו של הנביא ישעיהו, לא נכנע,²⁵ חושבי ירושלים לא מרדו במלכם, והעיר הנתונה בהסגר לא פתחה את שעריה. ההחלטה האשורית להטיל בראשונה הסגר על ירושלים ולא לנסות להילחם בה מיד ולהבקיע את חומותיה, היתה חלק מאסטרטגיה אשורית כוללת, שננקטה גם בערי הצידונים ובפלשת. עיקרה של שיטה זו היה הטלת הסגר על ערי המלוכה (צור, עקרון, אשקלון וירושלים), תוך הפעלת לחץ פסיכולוגי, וניסיון לנצל את חילוקי הדעות הפנימיים – בעיקר בערים הפלשתיות – בין מפלגת התומכים באשור לבין תומכי המרד, שנשענו על מצרים. במקביל להטלת ההסגר על עיר הממלכה עלו האשורים על ערי השדה, שאותן ניתן היה להבקיע בקלות יחסית או להכניע בלא קרב. שיטה זו הוכיחה עצמה כיעילה ביותר. צור כאמור לא נכבשה, אולם עריה נכנעו בלא קרב, וכך ניתן היה לקבוע סדר חדש נפיניקיה מבלי לכבוש את צור ומבלי להתיש את הצבא האשורי בלחימה ממושכת על האי. שיטה דומה ננקטה גם ביהודה ובפלשת. במקביל ללחימה על ערי השפלה הוטל הסגר על ירושלים, ובעת המצור על ערי השדה הפלשתיות הוטל הסגר על עקרון, ובשלב מאוחר יותר כנראה גם על אשקלון (אולי אחרי קרב אלחקה). הפעולות הללו הביאו לכניעתן של עקרון ואשקלון בלא קרב, כפי שיבואר להלן.

במהלך ההסגר על ירושלים לא הפסיקו האשורים את לחימתם בערי השפלה, שהרי בשוכו מירושלים מצא רב-שקה את סנחריב נלחם על לבנה (מלכים ב יט ח). העברת המחנה המלכותי מלכיש ללבנה משקפת כנראה את הרחבת פעולות המצור בשפלה ואת העברת מרכז הכובד של הפעילות האשורית לאזור לבנה, היא אולי תל עיטון בדרום מזרח השפלה.²⁶

24 על נאמו של רב-שקה ראה: צ'יילדס, עמ' 79 ואילך; Ch. Cohen, 'Neo-Assyrian Elements in the First Speech of the Biblical Rab-šāqē', *Israel Oriental Studies*, IX (1979), pp. 32–47.

25 לעמדתו של ישעיהו במשבר זה ראה: K. Fullerton, 'Isaiah's Attitude in the Sennacherib Campaign', *AJSL*, XLII (1925–6), pp. 1–25; W. A. Irwin, 'The Attitude of Isaiah in the Crisis of 701', *Journal of Religion*, XVI (1936), pp. 406–418; W. Zimmerli, 'Jesaja und Hiskia', *Studien zur alttestamentlichen Theologie und Prophetie, Gesammelte Aufsätze*, W. Dietrich, *Jesaja*: 384 (לעיל, הערה 7), עמ' 88–103 (II (ThB 51), Munich 1974); und die Politik (BEvTh 74), Munich 1976, ברייט, עמ' 307–309: קלמנטס, עמ' 28 ואילך, ושם ספרות נוספת.

26 ניתוח המבנה הפנימי של רשימת ערי יהודה ביהושע טו מלמד, שיש כנראה לזהות את לבנה בתל עיטון. ראה: ג' גליל, 'מחוזות ההר של ממלכת יהודה', ציון, מט (תשמ"ה), מפה בעמ' 207: הנ"ל, 'המערך המנהלי של שפלת יהודה', שנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום, ט (תשמ"ה), עמ' 67–71. הצעות אחרות לזיהוייה של לבנה ראה: ז' קלאי, 'לבנה', אנציקלופדיה מקראית, ד, ירושלים

לדעתי, רק עתה, בשלב מאוחר יחסית של המסע, הגיע חיל המשלוח המצרי.²⁷ כאמור, ישנם חוקרים הסבורים שיש להפריד בין קרב אלחקה לבין השמועות על בוא צבא מצרים הנזכרות במקרא, ואחרים אף טוענים שנערכו בפועל שני קרבות בין אשור למצרים בשנת 701, ואולם השערות אלה קשות.²⁸ אין הן נסמכות אלא על הפרדה מלאכותית בין המסע לפלשת לבין המסע ליהודה, ועל מקומו של חיזור הקרב באנאליים האשוריים. אולם כפי שכבר הוכח, אין המקור האשורי ערוך על פי סדר כרונולוגי ואין ללמוד מן האנאליים בהכרח על זמנו של הקרב. לעומת זאת, המקור המקראי בספר מלכים ב יט ח-ט מלמד במפורש, שרק לאחר שובו של רב-שקה מירושלים שמע סנחריב על בואו של הצבא המצרי. לפיכך יש להניח, שנערך רק קרב אחד בין מצרים לאשור, הוא הקרב באלחקה, וכל המקורות מכוונים אליו.²⁹

בעת בוא המצרים אל הארץ היה צבא אשור שקוע רובו ככולו בפעולות מצור והסגר ביהודה ובירושלים, והיה מפוצל ומפורד ליחידות משנה קטנות יחסית שפעלו בגזרת לחימה רחבה ביותר. בואו של הצבא המצרי חייב את האשורים להפסיק את פעולות

תשכ"ג, טורים 421–423. החפירות שנערכו לאחרונה בתל חליף (ליד להב) מסייעות להנחה שהצבא האשורי אכן העמיק את חזירתו עד לפאתיה הדרום מזרחיים של השפלה. ראה: J.D. Seger, 'Investigation at Tell Halif, Israel 1976–1980', *BASOR*, CCLII (1983), pp. 1–24. החורבן הנרוו של שכנה B, VI ניוחס למסע סנחריב (עמ' 14–15).

27 רוב החוקרים קובעים את זמנו של הקרב בין אשור למצרים סמוך לכיבושן של ערי יפו וערי עקרון, לפני פלישת האשורים ליהודה. ראה: מור, עמ' 290: תדמור (לעיל, הערה 4), עמ' 277: S. Herrmann, *A History of Israel in Old Testament Times*, London 1975, p. 257. (לעיל, הערה 7), עמ' 134–135: 'אפעל, 'השלטון האשורי בארץ ישראל', בתוך: א' מלמט (עורך), היסטוריה של עם ישראל: ימי המלוכה – היסטוריה מדינית, ירושלים תשמ"ב, עמ' 192–193. לעומתם קושרים חוקרים אחרים את הקרב למצור על לבנה: פארו (לעיל, הערה 15), עמ' 60: אהרוני (לעיל, הערה 4), עמ' 392: ביקורת על סברה זו ראה: ברייט, עמ' 307, ועיין גם בהערה הבאה.

28 על ההפרדה בין קרב אלחקה שנוכר באנאליים האשוריים לבין השמועות על בוא צבא מצרים הנזכרות במקרא ראה: דרייבר (לעיל, הערה 7), עמ' 76–77: מור, עמ' 292: קיטל (לעיל, הערה 7), עמ' 494–495: רביב, שם, שם; N. Na'aman, 'Sennacherib's Campaign to Judah and the Date of the Ink Stamps', *VT*, XXIX (1979), pp. 64–66. קיטשן (לעיל, הערה 18), עמ' 383 ואילך) קובע כאמור במפורש שני קרבות בין אשור למצרים בשנת 701. ביקורת על הצעה זו ראה: הורן (לעיל, הערה 8), עמ' 21 ואילך.

29 אלחקה מזוהה בתל אֶשְׁלָאֵף, שבין רחובות ליבנה. סיוע לזיהוי משוער זה ראה לאחרונה: ג' גליל, 'נחלת שבט דן: היקפה ותולדותיה', תרביץ, נד (תשמ"ה), עמ' 2 ואילך. ממקומו של הקרב ניתן ללמוד שהאשורים לא שלטו באשקלון ואולי גם באשדוד באותה עת, וכן על כך שהמצרים ניסו בראשונה לסייע לעקרון, שהייתה כנראה נתונה תחת הסגר אשורי. אם אכן היה צבא אשור מצוי באותה שעה ברובו בשפלת יהודה (ראה להלן), כי אז אולי נוכל לשער שהמצרים נמנעו במכוון מלהתנגש בראשונה בעיקרו של הצבא האשורי, וניסו לנצל את יתרונם המספרי ביחס לכוחות וסגרו על עקרון לפני בוא צבא אשור מן השפלה.

המצור בשפלה, ואולי גם להסיר לשעה את ההסגר מעל ירושלים, ולרכז את כוחותיהם לקרב שדה מכריע באלתקה.³⁰

הקרב בין מצרים לאשור הסתיים, לפי עדות האנאלים האשוריים (a6III-b78II), בניצחון אשורי ובנסיגת המצרים מן הארץ. אולם, כידוע אין באנאלים תיאור מפורט של הרדיפה אחרי המצרים, אין מניין של השלל שנלקח, ואין מספרים על אבידות האויב. לפיכך, יש כנראה ממש בהשערת החוקרים, שהצלחתו של הצבא האשורי לא היתה מלאה.³¹

תוצאות הקרב במישור אלתקה השפיעו כנראה השפעה רבה על המשך המסע, וניתן לראות בקרב ובתוצאותיו נקודת מפנה. מחד גיסא, האיצה נסיגת המצרים מן הארץ את תהליך כניעתו של עקרון ואשקלון, שהיו נתונות כמשוער בהסגר;³² הנסיגה חיזקה את המתנגדים למרד והביאה כנראה להפיכות חצר ולפתיחת השערים בפני האשורים.³³ כמו כן ניתן להניח, שלאחר צאת המצרים מן הארץ חודש המצור על ערי השפלה, ואולי גם ההסגר על ירושלים. מאידך גיסא, הפגיעה המשוערת שפגעו המצרים בצבא אשור, ההתנגדות העזה שבה נתקלו האשורים בשפלה ושיקולים אשוריים 'גלובליים' (ראה להלן), הביאו את סנחריב להערכה מחודשת של המצב. מן העבר האחר של המתרס נותר חזקיהו בודד במערכה. בעלי בריתו בפלשת הודחו והוגלו, אחרים הוצאו להורג ולא ניתן היה עוד לצפות לעזרתה של מצרים. שני הצדדים היו נכונים עתה לפשרות, ובכך נפתח פתח לחידוש המגעים בין יהודה לאשור, שהביאו בסופו של דבר לכניעתה של יהודה וליציאת האשורים מן הארץ.

תנאי הכניעה שהוכתבו לחזקיהו היו קשים ביותר. אף על פי כן ניתן לראות בהסכם הכניעה הישג חשוב למלך יהודה כנסיבות הקשות שאליהן נקלעו האשורים הגדילו את

Handwritten note: אף על פי כן ניתן לראות בהסכם הכניעה הישג חשוב למלך יהודה כנסיבות הקשות שאליהן נקלעו האשורים הגדילו את

30 בדומה לכך נאלצו הבבלים להפסיק את הלחימה על ירושלים בעת המצור האחרון על העיר: 'חיל פרעה יצא ממצרים וישמעו הכשדים הצרים על ירושלים את שמעו ויעלו מעל ירושלים' (ירמיה לו ה). על ההבטחה בין קרבות מצור לקרבות שדה ועל מאפייניהם העיקריים ראה לאחרונה: I. Eph'al, 'On Warfare and Military Control in the Ancient Near Eastern Empires', in: H. Tadmor and M. Weinfeld (eds.), *History, Historiography and Interpretation*, Jerusalem 1983, pp. 91 ff.

31 האג (לעיל, הערה 3), עמ' 358; תדמור (לעיל, הערה 5), עמ' 143; הנ"ל (לעיל, הערה 1), עמ' 73 ואילך ושם הערה 20; אפעל (לעיל, הערה 11), טור 1066.

32 חוקרים רבים סבורים שעקרון ואשקלון נכנעו רק אחרי נסיגת המצרים. ראה: קיטל (לעיל, הערה 7), עמ' 495; הרמן (לעיל, הערה 27), עמ' 257; ברייט, עמ' 286. לעומתם שיערו אחרים שאשקלון נכנעה לפני קרב אלתקה, ועקרון אחרי קרב זה. ראה: תדמור (לעיל, הערה 4), עמ' 143; עודד (לעיל, הערה 7), עמ' 448 ואילך.

33 על כניעת אשקלון בלא קרב ראה: A. Šanda, *Die Bücher der Könige*, II (EHAT), Münster: 1912, p. 247; תדמור (לעיל, הערה 4), עמ' 277; אילת (לעיל, הערה 4), עמ' 143; נאמן (לעיל, הערה 22), עמ' 174. בדומה לכך שיערו רבים שגם עקרון נכנעה בלא קרב. ראה למשל: תדמור, שם. להשערה שעקרון ואשקלון נכבשו בעת ובעונה אחת ראה: הונור, עמ' 22 ואילך.

מנחת הקבע השנתית וחייבו את יהודה לשלם מנחת כניעה כבדה ביותר, שפגעה בלא ספק פגיעה כלכלית קשה בממלכה ('מנסרת שיאגו' III b30-49: מלכים ב יח יד-טז).³⁴ חבלים בשפלה נקרעו מעל יהודה ונמסרו לממלכות הפלשתיות,³⁵ ואפשר לשער, שלפחות חלק מתושבי השפלה אכן הוגלו מן הארץ (שם, III 24-27a; וכן תבליט כיבושה של לכיש).³⁶ לעומת זאת הצילה כניעתו של חזקיהו את ירושלים, על אוכלוסייתה הגדולה וכן ערים רבות בהר ובנגב. ממלכת יהודה שמרה על מעמדה כממלכה עצמאית למחצה וחזקיהו הושאר על כסאו.

סנחריב ראה בפשרה זו דרך נאותה לסיים את המסע מבלי להסתבך במצור על ירושלים שהיתה מבוצרת ומצוידת היטב. מצור שכזה ודאי היה מחייב ריתוקם של כוחות צבא גדולים ועלול היה להימשך זמן רב. זאת ועוד, כניעתו של חזקיהו עלתה בקנה אחד עם מדיניותו של סנחריב, שביקש לייצב את הגבול בין אשור לבין מצרים בעזרת גוש מדינות חיץ ואסאליות, קטנות בגודלן ושוות ככוחן, בדרום ארץ ישראל. מדיניות הפשרה במערב, שהיתה כרוכה בלא ספק גם בסכנות שנשקפו עדיין לאשור מאויביה בדרום ובמזר, הוכיחה עצמה כנכונה וכיעילה ביותר. שנים רבות לאחר תום המערכה לא הורם נס המרד בארץ ישראל, והמערב שקט במשך למעלה מימי דור.

בצאת האשורים מן הארץ נותרה יהודה הרוסה, שסועה ושדודה, מודולדת מבחינה דמוגרפית ומבחינה כלכלית וכואבת את חלליה ובניה שגלו מן הארץ. אולם במקרא מוצגת אחריתו של המסע באור אחר. האשורים אינם יוצאים את הארץ כמנצחים בעקבות כניעתו של חזקיהו, אלא נוחלים תבוסה ונאלצים לסגת מן הארץ לאחר שמלאך ה' מכה בהם מכה ניצחת.³⁸ וכבר הקשו על כך חוקרים ותמהו אם ניתן להעלות על הדעת צמיחת

34 על מנחת הכניעה ראה בהרחבה: מ' אילת, קשרי כלכלה בין ארצות המקרא בימי בית ראשון, ירושלים תשל"ז, עמ' 219 ואילך.

35 היקפם של חבלי יהודה שנמסרו לפלשתים שנוי במחלוקת. אלט ונות שיערו שירושלים לבדה נותרה בידי חזקיהו. ראה: A. Alt, 'Die Territorialgeschichtliche Bedeutung von Sanheribs Eingriff in Palästina', *PJB*, XXV (1930), pp. 80-88 (= *KS*, II, pp. 242-249) הערה 7, עמ' 267-286. בניגוד להשערה זו סבורים רוב החוקרים שהפלשתים לא קיבלו מסנחריב אלא חבלים בשפלה. ראה: י' אהרונז, ארץ ישראל בתקופת המקרא, ירושלים תשמ"ד, עמ' 300; תדמור (לעיל, הערה 5), עמ' 145; אילת, שם, עמ' 223; ברייט, עמ' 286 הערה 52, ושם ספרות נוספת. חמ"י גבריהו 'מלחמת סנחריב בחזקיהו וישועת ירושלים', עז לדוד: ספר דוד בן גוריון, ירושלים תשכ"ד, עמ' 369, הערה 71) שיער, שחלוקתה של יהודה לא כוצעה מעולם, אולם להשערה זו אין כל סיוע.

36 על תבליט לכיש ראה לאחרונה: D. Ussishkin, *The Conquest of Lachish by Sennacherib*, Tel Aviv 1982, pp. 73 ff.

37 על 'הבעיה הבבלית' של סנחריב ראה: J.A. Brinkman, 'Sennacherib's Babylonian Problem: An Interpretation', *JCS*, XXV (1973), pp. 89-95; L.D. Levine, 'Sennacherib's Southern Front: 704-689 B.C.', *JCS*, XXXIV (1982), pp. 28-59; ספרות נוספת.

38 לרציונליזציה של הנס המתואר במלכים ב יט לה ראה: הרודוטוס, ספר שני, 141; בן סירא

אגדה על תכוסת צבא אשור אם אכן נסתיים המסע בכניעת חזקיהו, בחלוקת השפלה בין שכנותיה של יהודה במערב ובהגליית תושבים לאשור.³⁹ על תמיהה זו יש להשיב, שלא בכל אגדה יש בהכרח גרעין של אמת, ולא כל מסורת מספרת בהכרח את כל האמת או רק את האמת. אדרבא, בהיסטוריוגרפיה של המזרח הקדום, ובכלל זה בספרות ההיסטוריוגרפית המקראית, יש דוגמאות רבות לעיוות המציאות ולשכתוב העבר ולא אחת מוצג המנוצח כמנוצח. דומני שבמקרה זה המפתח להבנת תיאור תוצאותיו של מסע סנחריב במסורת המקראית נעוץ בעובדה שירושלים אכן ניצלה ולא נפגעה, ובכך מודה גם הסופר האשורי. הישרדותה של ירושלים, שהתבלטה על רקע החורבן שזרעו האשורים בשפלה ושנים לא רבות לפני כן בגליל, בעבר הירדן ובשומרון, הולידה את התחושה הלאומית-העממית, הרחבה והעמוקה, שנתגבשה עם השנים, שירושלים ניצלה בזכות אלוהי ישראל, שלחם לעמו וגונן על עירו: 'לולי ה' צבאות הותיר לנו שריד כמעט כסדם היינו לעמרה דמינו' (ישעיה א ט). הכניעה, החורבן והגלות התגמדו במרוצת הזמן לנוכח הצלתה של העיר, והיו ליסוד משני וטפל במסורת הלאומית על מסע סנחריב. לעומת זאת עלתה והתבלטה העובדה שירושלים לא זו בלבד שלא נכבשה ולא נהרסה, אלא אפילו לא נפגעה. עם ישראל ראה בעובדה זו ראייה ניצחת לניצחוננו על אשור ולניצחון אלוהי ישראל על אויביו.

* So were as had a the important historical
 the dead... what about
 the dead... with...
 after 701 rather
 than between 72 and 701. see
 (jeremy bolton's...)

(מהדורת סגל), מח, 20-21; יוסף בן מתתיהו, קדמוניות י', 18-19; מור, עמ' 293, ושם ספרות נוספת.